

DEBIUTY NAUKOWE

Гринчишин Уляна
Івано-Франківськ

Експресивне членування постмодерністського тексту

Ключові слова: парцеляція, експресивний синтаксис, постмодернізм, вакантна позиція, дублювальна позиція

Як відомо, в основі лінгвістичної думки ХХІ ст. лежить антропоцентричний принцип, який полягає у спрямуванні наукових досліджень у русло особистісних когнітивних та прагматичних орієнтацій. На перший план виступають ментальні, вольові та емоційні якості людини, а об'єктом вивчення все частіше стає мовотворча діяльність креативних авторів. Нестандартність мислення, образність, виразність, емотивність та оцінність набувають нових відтінків у художній словесності кінця ХХ – початку ХХІ ст., чим зумовлене посилення інтересу лінгвістів до проблеми експресивності у мові. На нашу думку, у рамках аналізу експресивних можливостей тексту **актуальним** є дослідження парцеляції, оскільки вона презентує вмотивовані національно мовною свідомістю митця способи сприйняття дійсності та відображення їх за допомогою синтаксичних засобів української мови. **Метою** нашого дослідження є аналіз структурних та функціонально-стилістичних особливостей парцельованих конструкцій на матеріалі прози сучасних авторів Прикарпаття Ю. Іздрика, Т. Прохаська, В. Єшкілева, Ю. Андруховича, С. Процюка.

Проблема закономірностей розчленування єдиного структурного цілого на окремі комунікативно-ситуативні значущі компоненти була предметом аналізу багатьох зарубіжних (Н. Арутюнова, Ю. Ванников, В. Виноградов, О. Єфремов, О. Іванчикова, С. Крючков, Н. Но-

вицька, О. Пешковський, Т. Сербіна, О. Сковородников, Л. Щерба та ін.) та вітчизняних дослідників (А. Загнітко, О. Зелінська, Н. Кузьміна, В. Кухарєва, Е. Литвиненко, С. Марич, Н. Писаренко, Е. Скоробогатова, В. Хрипун, Н. Шевченко та ін.). Проте, розглядаючи динаміку наукового підходу до вивчення парцеляції на різних етапах розвитку мовознавства, бачимо відмінні, а подекуди й цілком протилежні тенденції у дослідженні цього явища. Приклади парцелятів у ґрунтовних теоретичних працях лінгвістів трактувалися як сегментовані конструкції (Г. Акімова, Ш. Баллі), неповні речення (О. Шахматов, О. Пешковський), приєднувальні конструкції (Л. Щерба, В. Виноградов, С. Крючков, І. Чередниченко, М. Каранська), видільні чи приєднувально-видільні речення (І. Петличний, П. Дудик, П. Коструба) тощо. Найбільш поширеними сьогодні є терміни парцеляція та приєднувальні конструкції, причому часто ці поняття ототожнюються (Н. Валгіна, П. Дудик), а якщо й розмежовуються, то критерії цього розподілу не завжди чіткі й логічно витримані. Вважаємо, що критерієм розмежування цих явищ є можливість експериментального об'єднання парцелята з основним реченням, чого не можна зробити з приєднувальними конструкціями [див. Сербіна 2008, 129].

Згідно зі словниковим визначенням, «парцеляція – експресивний синтаксичний прийом писемної літературної мови: речення інтонаційно ділиться на самостійні відрізки, графічно виділені як самостійні речення» [*Лингвистический энциклопедический словарь* 1990, 206]. Враховуючи думки таких лінгвістів, як А. Загнітко, В. Рінберг, Т. Сербіна, ми розглядаємо парцельовану конструкцію як результат розчленування єдиної синтаксичної одиниці на базове речення і парцелят, який є синсемантичним та продовжує виконувати функцію члена речення чи предикативної частини складного речення тієї синтаксичної одиниці, від якої він відсічений. Щодо диференційних ознак парцельованих та приєднувальних конструкцій, погоджуємося із теоретичними висновками Л. Пац, що парцеляти, на відміну від приєднувальних величин: структурно залежать від базового речення та наділені активною лівобічною валентністю; актуалізують смисл найважливіших фрагментів інформації базової структури, а не уточнюють чи деталізують її компоненти; художній час парцелята здебільшого одномоментний з основною дією, а не виникає пізніше як додаткова інформація до уже повідомленого. Спільним у цих синтаксичних явищах є те, що їх структурні різновиди варіюються від окремого члена речення до поліпредикативних утворень [Пац 2004, 107].

У досліджуваних художніх текстах велику кількість багатокomпонентних парцельованих конструкцій виявлено у синтаксичних структурах із відділеними однорідними присудками на базі простого та складного речень. У таких прикладах актуалізація та розширення змісту предикатів препозитивного речення досягає найвищого рівня. Парцеляція тут забезпечує активність, градацію та динаміку дій: *Але наразі йдеться про те, щоб обхитрувати – силу тяжіння, магнітне поле, всю решту сил природи, цілу окуповану хворобою світобудову. Обхитрувати власну неспроможність. Обійти заборони. Піднятися вище. Досягти небес* [Іздрик 2009б, 66]. Конструкції, у яких парцеляти-присудки виражені фраземами, наділені значним стилістичним потенціалом: завдяки нашаруванню однотипних синтагм досягається афектація смислу висловлення: *Можна піти за вітром. Покотитися під ухил. Поплисти за течією* [Іздрик 2009а, 63]. Використання автором синонімічних присудків не створює відчуття надмірності, а навпаки, позитивно характеризує комунікативну компетентність мовця: *Він оглядає спочатку чвертку, немов обраховуючи оптимальні параметри балансу. Приглядається. Прицінюється, приміряється... і прикладається до горлечка* [Іздрик 2009б, 68]. У наступному прикладі парцелят, що дублює присудок базового речення, виражений тією ж лексемою та поширений дієприслівниковим зворотом, здавалося б, міг бути пропущеним, а дієприслівниковий зворот логічно було б внести у базову структуру і таким чином досягти завершально-логічної побудови речення. Проте, кваліфікуючи парцеляцію як експресивний засіб, що підпорядкований комунікативним настановам мовця, ми вбачаємо у такому прийомі ефект різновекторного образотворення, що вражає ще й своєю метафоричністю, оскільки в контексті йдеться про «схил матового плеча дівчини»: *Тепер це плече пливло десь поряд, невидиме, але присутнє. Пливло, затуляючи ліхтарі, будинки, двигуни і ракети* [Єшкілев 2009, 21]. Парцеляція однорідних складених іменних присудків у наступному прикладі акцентує увагу читача саме на цих ключових моментах уривка: *Можливо, увесь так званий «містичний шар буття»: усі ці карми, чакри, фантоми, енергії, астрали, екзоти, екзотерія, ритуали, ініціації, прокляття, уроки, вуду, інкуби-суккуби, замовляння, неприкаяні душі – лише тіні недоречних назв. Мста невідомих фрагментів дійсності. Капризування номінацій. Блуд, що перетворюється на blood* [Іздрик 2009б, 79]. Обігруючи омонімічність лексем «блуд» та «blood» (кров), автору вдається досягти смислової аплікації (накладення), що має потенційну здатність передавати широкий спектр емоцій.

Парцеляція підметів часто пов'язана зі структурою складного речення. Єднальні смислові відношення між частинами складносурядного речення завдяки відкритості ряду уможливають цікаві структурно-семантичні модифікації висловлення: *За уявними шибамми розгорталися сувої пейзажів, і червонів горизонт, прокреслений грубим синім маркером. І майоран* [Іздрик 2009б, 57]. Експресія досягається завдяки протистоянню структурної конденсації побудови та смислової повноти й образності висловлення.

Згідно з концепцією А. Загнітка, парцеляція підтверджує тезу про автономність формально-граматичної структури речення та його інтонаційно-текстового і суб'єктивно-смислового оформлення, що постає похідним від ситуативно-прагматичних завдань і співвідноситься з напрямками та особливостями – закономірностями мовленнєвого акту [Загнітко 2001, 463]. У цьому аспекті цікавими є реконструйовані структури, у яких базове речення містить узагальнювальне слово, а парцелят – однорідні підмети: *Там усе було з наворотами. Ананаси, краби, марочні вина, шовкові простирадла* [Єшкілев 2009, 68]. Маємо поодинокі випадки парцеляції головного члена безособового речення. У нашому прикладі стилістичний ефект конструкції підсилюється поєднанням парцеляції з такою риторичною фігурою, як кільце: *Добре, що ти пішла. Кажуть, ти десь далеко. Зліва, де сонце. Добре* [Іздрик 2009б, 225]. Інтонаційне відчленування повторюваного компонента передає замислення персонажа та суперечливе поєднання смутку й радості.

Серед другорядних членів речення найактивніше відчленовуються компоненти з атрибутивною семантикою: *Анка делікатна (як то жінка), дещо невротична, з купою комплексів, але й виразним почуттям гідності. Граційна. Тиха. Підозрюю, не дурна* [Іздрик 2009б, 71]. Кількість відпарцельованих компонентів такого типу може варіюватися від двох до чотирьох, що впливає на емоційно-експресивне навантаження перелічуваних ознак. Найчастіше парцеляція означень виражає непередбачувану фіксацію мимовільних спостережень та виражає емоційно-оцінні характеристики описуваних об'єктів чи явищ. Синтаксична позиція додатка у структурі речення (навіть сильнокерована, як у другому прикладі) не перешкоджає його вичленуванню у позареченнєві фрази, що є виправданим та стилістично обумовленим явищем у конструкціях експресивного синтаксису: *Але дурні організми (з правами громадян і без) так звикли пожирати одне одного, а ланцюг харчування виявився таким міцним, що я вирішив не пхатися нікуди зі своєю радісною звісткою і тупо забив. На гуаш, на цвяшки, на коро-*

ву кавово-молочної породи. І на якір на дні [Іздрик 2009б, 61]. “Мова постмодерністської прози глибоко психологізована, навіть інтимізована, за допомогою прийомів синтаксичного розчленування, парцеляції, виражає найпотаємніші порухи людської душі (емоції, страхи, ідеї, переживання, бажання)” [Дегтярьова 2009, 190]. Ампліфікація парцелятивів, виражених однорідними додатками, створює ефект нагнітання сумнівів та здогадок, а питальна інтонація посилює риторичність фраз та виражає відчай та іронію: *Що насправді означав той пронизливий погляд?.. Може, тліючи і дивну любов? Спалах останнього каяття? Реактивний жаль? Байдушність під маскою прощальної істерії? Шизоїдну ненависть?* [Процюк 2005, 8].

Окрім крапки чи знака оклику, подекуди авторський задум передає використання для парцеляції трьох крапок. “Сучасні тексти художньо-публіцистичного характеру тяжіють до передачі специфіки усного розмовного мовлення, і три крапки, уживані після базової частини, передають не обірваність речення чи його незавершеність, а членують висловлення на інтонаційно-сміслові відрізки з метою актуалізації змісту парцелята із збереженням інтонаційного оформлення, притаманного парцельованим конструкціям” [Пац 2004, 109]. Цей розділовий знак експлікує стан мовця, що мимоволі впливає на реципієнта завдяки ефекту тривалої паузи при прочитанні тексту, допомагає створити відповідні асоціації у зв’язку з кожним із відпарцельованих компонентів: *І варто плодити слова, речення і образи, розсилаючи їх на всі боки, роздаючи їх тим, хто невідомо для самого себе страждає від браку потрібного слова... Вчинку... Жесту... Поцілунку... Удару... Пригортання... Погляду... Подарунка... Мелодії... Плода... Дороги... Вказівника чи взірця* [Прохасько 2010, 48]. За нашими спостереженнями, парцеляція додатків є засобом створення ефекту ретардації та поліфонічності в розвитку авторського образотворення.

Експресивно забарвленими вважаємо висловлення, у яких синтаксична модифікація речень реалізується на основі парцеляції обставин у вакантній позиції: *Вона йшла дуже повільно. По хліб і молоко* [Прохасько 2010, 34]. Експресивні значення обставинних парцелятивів впливають з оригінальності авторського світовідчуття та варіювання способів його фрагментаризованої передачі за допомогою засобів синтаксису. Зрідка в одній синтаксичній конструкції поєднуються парцельовані компоненти різного граматичного вираження: відокремлений додаток зі значенням виключення знаходиться у дистантній дублювальній позиції відносно базового речення, оскільки їх розділяють парцельовані обставини часу: *Насправді нема ніяких країн і країв, немає жод-*

них міст чи місць, крім того, де ти перебуваєш зараз. Тепер. Саме в цю мить. Крім кількох квадратних сантиметрів землі під твоїми підощвами [Іздрик 2009а, 87]. Загальна експресивна тональність висловлення передає категоричність, безкомпромісність та лаконічність мовця.

Особливого стилістичного колориту набуває просте речення, ускладнене порівняльним чи дієприслівниковим зворотом, що винесений у парцелят. У неочікуваному продовженні висловлення та в парадоксах, відбитих в семантиці порівнянь сучасних авторів, закладено експресивні та емоційно-оцінні значення: *Духовне вдосконалення просте й радісне. Як мій пудель* [Іздрик 2009б, 169]; *А це, кажуть, правду можна виміряти. Як рівень алкоголю в крові* [Іздрик 2009 а, 51]. Відокремлені обставини, парцелюючись, змінюють свою семантико-синтаксичну функцію. Звична додаткова предикативність дієприслівникового звороту в цьому контексті перебирає на себе основний акцент і зазнає таким чином оказіонального переосмислення його стилістично-синтаксичних характеристик: *Дитина виростала в барі, мюючи шклянки, витираючи столи і підлогу. Нарізаючи квітів у всі шкла* [Прохасько 2010, 152].

Серед складнопідрядних речень регулярно парцелюються підрядні причини у вакантній позиції: *Я не здивувався, що знайомий орнітолог став теологом. Бо птахи чимось подібні на ангелів* [Прохасько 2010, 32]. У нанизуванні однорідних відчленованих підрядних частин експлікація емоційних ознак парцелятів набуває поступової інтенсифікації: *Але всі вони однокулькові близнючки, японські дівчатка-клоуни, нарвані андрогінія барбі. Тому Ілона. Тому Ц. Тому одна. Тому американка* [Іздрик 2009б, 147].

Цікавими з погляду композиційного задуму автора вважаємо синтаксеми, в яких парцелюються різнотипні структури у ланцюжковій формі: *Сліпота взагалі породжує купу проблем і непорозумінь: адже це неправда, ніби люди бувають скупі, відважні, імпульсивні тощо. Що трапляються щедрі, боягузливі чи педантичні. Обережні, жорстокі або сентиментальні* [Іздрик 2009б, 30]. Створюється враження, наче кожен наступний парцельований відрізок, що включає однорідні означення, перевищує значущість попередніх.

Грамматична трансформація та переакцентування змістових компонентів складносурядного речення засобами парцеляції у досліджуваному матеріалі не є частотною. Нам вдалося зафіксувати приклади парцельованих конструкцій із єднальними та зіставними смисловими відношеннями: *Я був тоді в горах. І я не відходив від радіо, слухаю-*

чи перебіг кожної години. А тамтешні люди цього не робили [Прохасько 2010, 29].

Посилення емоційно-експресивних конотацій успішно реалізується завдяки синкретизму таких мовностилістичних засобів, як парцеляція та повтор. Лексичний повтор із синтаксичним поширенням, включений до складу парцелятивів, що виконує уточнювально-конкретизувальну функцію, становить окрему групу парцельованих конструкцій, які регулярно використовуються в досліджуваному матеріалі: *Я закохана в Лолу. У ніжну чорну пантеру Лолу* [Єшкілев 2009, 75]. Також медитаційні метаморфози у свідомості мовця чи внутрішні монологи, що мають риси усного схвильовано-напруженого мовлення, найбільш успішно реалізують емоційність та експресивність у парцельованих конструкціях: *А вб'ю себе я вже якимось власними силами. Дякую. Я сам. Сам я. Сам. Дякую* [Іздрик 2009б, 190]. Виокремлення усім відомого латинського «et caetera» привертає особливу увагу своєю модифікацією структурно-семантичних зв'язків у межах парцелята. Нашарування конотативних значень та інтенсифікація їх експресивності досягається шляхом невластивого для цього вислову графічного вираження кириличними літерами та перериванням його структури вставною конструкцією: *Мистецтво продають гомеопати. Геополітикою опікуються ветеринари. Ет, як то кажуть, цетера* [Іздрик 2009б, 81].

Таким чином, проаналізувавши парцельовані конструкції на матеріалі текстів сучасних авторів Прикарпаття, окрім уже відомих у синтаксичній теорії функцій цього засобу (видільної, зображальної, змістопідсилювальної, ритмомелодійної, створення стилістичних ефектів живомовності тощо), хочемо наголосити на його нових стилістично-функціональних властивостях у контексті дослідження художньої прози ХХІ ст. Адже тут парцеляція найперше є характерним засобом репрезентації нетрадиційних естетичних орієнтацій митця, який подекуди, порушуючи канони граматичного ладу мови, відкриває своєму читачеві парадоксальність сучасного мінливого світу. У поєднанні з такими розділовими знаками, як трикрапка чи знак питання, парцеляція набуває вираженої риторичності, емоційності, асоціативної образності. Порівняльні та дієприслівникові звороти, що виходять за рамки структури базового речення, вражають своєю неочікуваністю та парадоксальністю структурно-семантичних виявів. Найбільшої інтенсифікації експресивних значень досягають конструкції, у яких спостерігається синкретизм явищ парцеляції, повтору, паралелізму, ампліфікації тощо. Очевидно, у стилі художнього мислення

досліджуваних авторів okazіональні порушення граматичної структури речення є одним зі способів експлікації мовної гри, де часто протиставляється високе низькому, переосмислюються ідеали, бунтують світоглядно-естетичні принципи та вражає нашарування конотативних значень мовних одиниць.

Література

- Белошапкова В. А., 1967, *Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории)*, Москва.
- Дегтярьова І. О., 2009, *Стилістичний потенціал української постмодерністської прози*, дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова», Київ.
- Дудик П. С., 1972, *Приєднувальні конструкції*, [в:] Дудик П. С., *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*, за заг. ред. І. К. Білодіда, Київ, с. 283–289.
- Єшкілев В., 2009, *Богиня і Консультант*, Харків.
- Загнітко А. П., 2001, *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*, Донецьк.
- Иванчикова Е. А., 1968, *Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции*, [в:] Е. А. Иванчикова, *Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка*, Москва, с. 277–301.
- Іздрік Ю., 2009а, *Флешка. Дефрагментація*, Калущ.
- Іздрік Ю., 2009б, *Таке*, Харків.
- Лингвистический энциклопедический словарь*, 1990, Москва.
- Пац Л. 2004, *Способи текстової організації: парцелляція, приєднування, сегментація*, «Вісник Львівського ун-ту. Серія філол.», вип. 34, ч. І, с. 105–112.
- Прохасько Т., 2010, *БотакС*, Івано-Франківськ.
- Процюк С. В., 2005, *Тотем*, Івано-Франківськ.
- Сербіна Т. Г., 2008, *Диференціація приєднувальних та парцельованих конструкцій в історичному екскурсі*, «Наукові записки. Серія “Філологічна”», вип. 10, Острог, с. 124–133.

THE EXPRESSIVE PARCELLING OF POSTMODERN TEXT

S U M M A R Y

In the article the analysis of the structural variants and stylistic potential of parcelling constructions as based on literary prose of postmodern period is made. The grammatical essence of the parcelling as a unit of expressive syntax is determined. It is defined, that its stylistic role consists in the maximum actualization of a detached component.

Гринишин Уляна e-mail: timulia90a@mail.ru